

در آمدی بر تاریخ شفاهی و مهارت‌های مصاحبه

دکتر حسین احمدی*

<p>تاریخ شفاهی یکی از رویکردهای قابل اعتنا در تاریخ‌نگاری است که بنا به نیازهای فرهنگی، سیاسی و اجتماعی سرزمین‌های مختلف به منصفه ظهور رسیده است. بر همین اساس نیز در برخی محافل و مناطق بر جنبه دستیابی به اطلاعات تاریخی و در بسیاری دیگر بر تولید فراورده‌های تاریخی در تاریخ شفاهی تأکید و توجه بیشتری می‌شود. جدای از کارکرد و کاربرد آنی و آتی تاریخ شفاهی ساختار اصلی آن به فرایند مصاحبه گره خورده است و مصاحبه‌کننده به‌عنوان طراح و مجری طرح تاریخ شفاهی بیشترین مسئولیت را در این فرایند بر عهده دارد. این نوشته بر مبنای روش تحلیلی - تبیینی و با هدف جمع‌بندی و برجسته‌کردن مهم‌ترین مؤلفه‌ها و ارکان تاریخ شفاهی با عنایت خاص به تاریخ شفاهی دفاع مقدس به رشته تحریر درآمده است.</p> <p>واژگان کلیدی: تاریخ مکتوب، تاریخ شفاهی، خاطره شفاهی، مصاحبه، تاریخ شفاهی دفاع مقدس.</p>	<p>چکیده</p>
--	---------------------

مقدمه

از آن دخالت اندیشه و تأملات نظری و فرضیات تاریخ‌نگار در نگرش به یک حادثه در پی وقوف به شأن تاریخی آن است. چنین نگرشی سبب می‌شود تا تاریخ‌نگار طوری دیگر حادثه تاریخی را نگاه کند و به کمک اسناد و مدارک و روش‌شناسی خاص به بازآفرینی و بازسازی واقعه بپردازد. بنابراین، مورخ از یک‌سو با واقعه‌ای که متعلق به گذشته و از طرف دیگر با نگرش جدیدی که متأثر از مقتضیات زمان حال است، سروکار دارد. در تمام این مراحل تاریخ‌نگار با نگرشی انتقادی به اخبار و اطلاعات تاریخی می‌نگرد و بیش از نقل خبر به دنبال یافتن علل و عوامل وقوع و کشف چیستی و چرایی رخداد است؛ زیرا نگاه به گذشته فقط زمانی مؤثر و مفید خواهد بود که بتواند مشکلی از زمان حال را حل کند و راهی به سوی آینده بگشاید.

پرسش مهم دیگری که در اینجا مطرح می‌شود، این است که آیا امکان تاریخ‌نگاری درباره دفاع مقدس وجود دارد؟ و اگر چنین امکانی میسر است، چگونه می‌توان به این هدف نائل آمد؟

در نگرش سنتی به تاریخ و تاریخ‌نگاری حداقل

باتوجه به تعریف ساده‌ای که بر مبنای سنت تاریخ‌نگاری نقلی در ذهن ما باقی مانده است، تاریخ را علم بررسی زندگی انسان در زمان گذشته می‌دانیم و بر این باوریم که خواندن تاریخ گذشتگان مایه عبرت و درس‌آموزی می‌شود، اما در نگاه جدید، نه تنها تاریخ وابسته به زمان و آنهم گذشته نیست، بلکه یک نوع معرفت است که می‌کوشد با امتزاج افق گذشته و حال راهی به سوی آینده بگشاید. بر همین اساس، تاریخ‌نگاری فقط نقل اخبار و قرارداد آنها در کنار یکدیگر نیست، زیرا در این صورت، مورخ فقط یک نقال است که مجموعه اخباری گزینش شده و انتخابی را در اختیار دیگران قرار می‌دهد. حقیقت آن است که شناخت خبری و آگاهی رویدادشناختی با اتکا به اسناد و مدارک، نقطه آغاز فرایند تاریخ‌نگاری است و هدف و غایت در این جریان، رسیدن به نوعی معرفت و شناخت است؛ معرفتی که نگاه و نگرش انسان را به خود، خدا، خلق و خلقت تعریف و تبیین می‌کند و به وی قدرت طراحی و ترسیم راه آینده را می‌دهد. به بیانی دیگر تاریخ‌نگاری حاصل نوعی تاریخ‌نگری است که منظور

* عضو هیئت علمی پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی و کارشناس تاریخ شفاهی مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس

اقدامی که با تأخیر انجام شده و امید است که با شوق و شتاب مضاعف زمان از دست داده جبران شود و قبل از آنکه اخبار و اطلاعات قهرمانان و مبارزان هشت سال دفاع مقدس رنگ کهنگی و فرسودگی بگیرد و نسل جوان امروز با مفاهیم و مظاهر جنگ احساس بیگانگی و غریبگی کند، فریادرس و مدرسان فرهنگی باشد که در گرداب امواج ماهواره‌ها و طوفان فیلم‌های ضدایرانی، ضداسلامی و ضدانسانی به دنبال راه نجات و رساندن مشتاقان حقیقت به ساحل رستگاری است.

تاریخ شفاهی چیست، به چه کار می‌آید، کدام اهداف را دنبال می‌کند و چه ویژگی‌هایی دارد؟ در دنیا و ایران چگونه به تاریخ شفاهی نگریسته شده و مصاحبه به‌عنوان پایه و بنیان اساسی تاریخ شفاهی باید از چه خط مشی و اسلوبی پیروی کند؟ مصاحبه‌گر به‌عنوان طراح و مجری طرح تاریخ شفاهی باید دارای چه خصوصیات باشد؟ و... این سؤالات از جمله پرسش‌های کلی و عامی است که در این نوشتار طرح و به‌اختصار به آنها پاسخ داده شده است.

تاریخ شفاهی * چیست؟

۱. معنا و مفهوم تاریخ شفاهی

از تاریخ شفاهی تعاریف متعدد و متفاوتی ارائه شده است که برخی از آنها ناظر بر موضوع تاریخ شفاهی و بسیاری هم معطوف به کارکرد و روش تاریخ شفاهی است. یکی از مباحث مهمی که در تاریخ شفاهی مطرح می‌باشد، ماهیت و کارکرد تاریخ شفاهی است که متناسب با این ماهیت و کارکرد، در دوره‌های زمانی مختلف از تاریخ شفاهی تعاریف گوناگونی شده است. بررسی سیر تدوین و تکوین تاریخ شفاهی نشان می‌دهد که به‌تناسب نیازهای اطلاعاتی جوامع، این رویکرد تعالی یافته و متناسب با این رشد نیز تعاریف مختلفی از تاریخ شفاهی شده است که برخی از آنها ناظر به موضوع آن و برخی نیز معطوف به کارکرد و روش آن است. به بیانی دیگر، اصطلاح تاریخ شفاهی به دو مفهوم به کار رفته است:

* Oral history

بایستی نیم قرن از زمان وقوع یک رویداد گذشته باشد تا تاریخ‌نگاری آن میسر شود. دلیل این احتیاط و ایستایی را نیز نمایان‌شدن زوایای پنهان و آشکار رویداد و رهایی تاریخ‌نگار از سیطره محافظه‌کاری و احیاناً تعلق او به کنش‌گران مؤثر در رویداد و تملق آنان می‌دانند. براین‌اساس، هنوز امکان تاریخ‌نگاری درباره جنگ وجود ندارد، زیرا بسیاری از اسناد و مدارک به‌ویژه اسناد محرمانه و طبقه‌بندی شده قابل ارائه نیستند یا ممکن است بسیاری از فعالان و خالقان رویدادهای جنگ تحت تأثیر شرایط خاص امروز، وقایع هشت سال دفاع مقدس را به نفع خود تحریف و تعریف کنند. حتی برخی بر این باورند که اکنون نیز سه نوع تحریف در حوزه تاریخ جنگ روی داده است:

۱. تحریف در واقعیت‌های تاریخ جنگ یا آنچه واقعاً رخ داده است.
۲. برداشت جدید از رویدادهای هشت سال دفاع مقدس.
۳. تغییر و تحریف در مفاهیم و مصادیق دفاع مقدس مانند: بسیجی، چفیه و...

اما در مقابل این دیدگاه، بسیاری از مورخان به‌شکل عام و محققان حوزه جنگ به‌طور خاص، بر این باورند که سهل‌انگاری در ثبت و ضبط اخبار و اطلاعات هشت سال دفاع مقدس و مرگ برخی از فعالان عرصه جنگ (به‌طور خاص فرماندهان قرارگاه‌ها و لشکرها) بسیاری از اطلاعات و اسرار جنگ را با آنان دفن خواهد کرد؛ لذا به هر شکل ممکن باید این اخبار و اطلاعات گردآوری، طبقه‌بندی و گزینش شده، به فراخور افراد و امکان در اختیار گذاشتن آنها، در دسترس قرار گیرد تا نسل جوان امروز و فردا بدانند که اجداد و پدران آنان چرا، چگونه و برای چه چیز جنگیدند؟

بر مبنای این دیدگاه و نگرش مراکزی مانند مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس تاکنون پژوهش‌های متعددی به حوزه نشر تقدیم کرده است. به نظر می‌رسد که فلسفه پایه‌گذاری تاریخ شفاهی و اهتمام به ثبت صدا و تصویر فرماندهان و مسئولان نظامی در مرکز اسناد دفاع مقدس نیز همین باشد؛

ت) شاید بتوان تاریخ شفاهی را از یک منظر و به شکلی کاملاً کلی و عمومی گزارش تجربه‌ها و احساسات مردم خواند که در تاریخ نام و نشانی نداشته و ندارند. این تعریف از تاریخ شفاهی قطعاً تعریفی کامل و نهایی نیست، ولی از آنجا که مردم طبقات فرودست جوامع یکی از مصادیق و موضوعات اصلی بررسی‌های شفاهی تاریخ هستند، می‌تواند تا اندازه‌ای تعریف قابل قبولی باشد.

ث) به اعتقاد انجمن جهانی تاریخ شفاهی، تاریخ شفاهی عبارت است از گفت‌وگوهای آگاهانه و دوطرفه بین مصاحبه‌کننده و مصاحبه‌شونده در موضوع خاص که از طریق مصاحبه‌های صوتی یا تصویری انجام می‌شود و طی مراحل آماده‌سازی به آرشیوها انتقال می‌یابد.

ج) به نقل دیگر، تاریخ شفاهی راهی برای دمکراتیک کردن تاریخ و خارج کردن ثبت و ضبط رویدادهای تاریخی از حوزه مراکز و مورخان رسمی و پررنگ کردن نقش اقشار دون پایه اجتماع در تاریخ است.

۲. اهداف و اغراض تاریخ شفاهی

به نظر می‌رسد هدف اصلی تاریخ شفاهی بازآفرینی گذشته نه‌چندان دور همه رویدادهای مختلف سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سایر جنبه‌های آن است که با مراجعه به بایگانی ذهن فعالان و شاهدان عینی آن وقایع تاریخی و فرهنگ ذهنی آنان دست‌یافتنی خواهد بود. البته، موضوع اصلی و فلسفه وجودی تاریخ شفاهی صرفاً بازسازی واقعه یا رویداد خاصی نیست، بلکه آنچه در تاریخ شفاهی بسیار مهم است، بازآفرینی احساسات، عواطف و هیجان عمومی در یک مقطع زمانی خاص است که در تاریخ‌نگاری متداول و

الف) نوعی فرایند پژوهش کیفی که براساس مصاحبه با افراد بنا نهاده شده و همراه با درک معانی، تفاسیر، روابط و تجربه‌های فردی است.

ب) فراورده‌ای ضبط‌شده بر روی نوارهای صوتی یا صوتی تصویری که مدرکی اصیل تاریخی و منبعی جدید، مهم و دست اول برای پژوهش‌های بعدی می‌باشد.^(۱) باتوجه به آنچه گفته شد، می‌توان چند تعریف جامع که همه زوایا و چارچوب‌های مطرح‌شده در مورد تاریخ شفاهی را در بر بگیرد، بدین ترتیب بیان کرد:

الف) در یک تعریف کلی، تاریخ شفاهی به معنی جمع‌آوری اطلاعات، خاطرات و تجربیات شخصی افراد به صورت زبانی و شنیداری در حوزه‌های مختلف علوم انسانی و انتقال آن به نسل‌های بعدی است. از این منظر، تاریخ شفاهی بیان‌کننده نوع جدیدی از تاریخ نیست و ماهیتی جدا از مفهوم تاریخ ندارد، بلکه به منزله یکی از روش‌های تاریخ‌نگاری است که می‌تواند در افزایش فهم از وقایع و حوادث گذشته نقشی تعیین‌کننده ایفا کند. به بیانی دیگر، تاریخ شفاهی گفت‌وگوی آگاهانه و منظم دوطرفه میان مصاحبه‌کننده و مصاحبه‌شونده در موضوعی خاص و روشی برای نگهداری خاطرات و نظرهای افراد در موضوع خاص و روشی برای کمک به درک تاریخی عمومی است که از طریق مصاحبه صوتی یا تصویری انجام می‌شود.

ب) در تعریف دیگری، تاریخ شفاهی ثبت خاطرات مردم و تاریخ زنده تجربیات زندگی منحصر به فرد انسان‌هاست که به وسیله نوار ویدئو یا کاست ضبط می‌شود. در این تعریف، تاریخ شفاهی شیوه‌ای از تاریخ‌نگاری معاصر است که در آن افراد آگاه به کمک پرسش‌های مصاحبه‌کننده خاطرات و دیدگاه‌های خود را درباره یک رویداد یا موضوع بیان می‌کنند.

پ) به تعبیر دیگری، تاریخ شفاهی گفت‌وگویی فعال میان مصاحبه‌کننده و مصاحبه‌شونده برای تولید متن تاریخی است و نتیجه آن متنی گویشی نوشتاری است که احتمالاً بعدها می‌تواند در کار تاریخ‌نگاری مفید باشد. با این حال، این متن در زمان تولید، جلوه عینی تاریخ شفاهی است.

در یک تعریف کلی، تاریخ شفاهی به معنی جمع‌آوری اطلاعات، خاطرات و تجربیات شخصی افراد به صورت زبانی و شنیداری در حوزه‌های مختلف علوم انسانی و انتقال آن به نسل‌های بعدی است.

رایج وجود ندارد.^{*} بر همین اساس، تاریخ شفاهی می‌تواند از دو منظر اهمیت بسیار زیادی داشته باشد:

(الف) راهی برای دستیابی به داده‌های تاریخی است. (منبع)

(ب) روشی برای تولید فراورده‌های تاریخی است. (متن)^(۳)

۳. ویژگی‌های تاریخ شفاهی

تاریخ شفاهی مجموعه‌ای سازمان‌یافته از گواهی و گفته افراد در خصوص وقایع و تجربیات زندگی خود است. از این منظر، تاریخ شفاهی؛ نه فولکلور یا فرهنگ عامیانه، خبر تأییدنشده یا شایعه و سخنان عجیب و غریب، بلکه یک کار سامان‌مند و طراحی شده است. بر همین مبنا می‌توان گفت که تاریخ شفاهی تنها ابزار یا روشی برای بازیابی تاریخ نیست، بلکه یک تسوری در تاریخ است که اعتقاد دارد مردم عادی و کنار گذاشته‌شده در کتاب‌های تاریخ، تاریخی دارند که باید نوشته شود.

تاریخ شفاهی ثبت خاطرات مردم و تاریخ زنده تجربیات زندگی منحصر به فرد انسان‌هاست که به وسیله نوار ویدئو یا کاست ضبط می‌شود.

تاریخ شفاهی در مفهوم جدید آن به‌عنوان یک دانش با ماهیتی میان‌رشته‌ای، مورد توجه و تأکید محافل دانشگاهی است. شاید بتوان دلیل اصلی این توجه را در ارتباط تنگاتنگی دانست که تاریخ شفاهی آشکارا با دانش‌های مردم‌شناسی، جامعه‌شناسی، روانشناسی و تاریخ برقرار کرده است. در واقع، تاریخ شفاهی یکی از ابزارهای مهم برای جمع‌آوری منابع و داده‌های خام است که از آن می‌توان در زمینه‌های گوناگونی استفاده کرد، اما باید توجه داشت که تاریخ شفاهی یکی از شیوه‌های پژوهش در تاریخ است که به شرح و شناسایی رویدادها و رخدادها، براساس دیدگاه‌ها، شنیده‌ها و عملکرد شاهدان، ناظران و فعالان آن ماجرا می‌پردازد

از آنجا که منابع مکتوب اعم از گزارش‌های رسمی، اسناد و مدارک مکتوب، فرامین و همچنین پژوهش‌ها و تحقیقات مستقلی که در موضوعات تاریخی انجام شده است، عموماً محدود و ناقص هستند، تاریخ شفاهی نوعی منبع اولیه و اصلی و همچنین تکمیل‌کننده به‌شمار می‌رود و در حوزه‌هایی از تاریخ که شواهد و مدارک مستند اندک است یا با تمایلات و گرایش‌های یک‌جانبه نوشته شده، تاریخ شفاهی می‌تواند به بسط و گسترش دانش تاریخی کمک کند. برخی بیان

* تنها در رویکرد جدید تاریخ فرهنگی است که به‌جای تأکید و توجه به اعمال و عملکردها، به احساسات و انگیزه‌ها و عواطف انسان‌های یک دوره تاریخی اهمیت داده می‌شود.

و ترسیم ویژگی‌های روان‌شناختی و ارائه تصویری کمابیش زنده بر اساس تجربیات مستقیم و غیرمستقیم افراد می‌باشد. در این شیوه، ثبت رویدادها به سبب درج آهنگ و زیرویم صدا و ظرایف کلامی، به گونه‌ای است که عواطف و احساسات اشخاص بازنمایانده و تجربیات آنان با گزارش‌های مکتوب تلفیق می‌شوند. در حقیقت، در تاریخ شفاهی فقط با کتابی شامل خاطرات افراد سروکار نداریم و علاوه بر صورت مکتوب مصاحبه‌ها، صدای ضبط‌شده مصاحبه‌شونده را نیز روی نوار در اختیار داریم و هرگاه اراده کنیم می‌توانیم به جای متن مصاحبه از خود نوار هم استفاده کنیم.

۴. کاربردها و کارکردهای تاریخ شفاهی

تاریخ شفاهی چنانچه با استانداردهای صحیح و پذیرفتنی و به گونه‌ای فعال عمل کند، می‌تواند چند کارکرد مفید داشته باشد: الف) تمرکززدایی از اسناد و مدارک و تاریخ‌نگاری از طریق فراهم آوردن فرصتی برابر برای افرادی که در حاشیه بوده‌اند. به بیانی بهتر، رویکرد تاریخ شفاهی ضمن تمرکززدایی به انبوه‌سازی اطلاعات و شواهد نیز کمک خواهد کرد.

ب) تاریخ شفاهی برخلاف یادداشت‌های روزانه، اسناد و منابع مکتوب که خودنوشته و مونولوگ هستند، بر دیالوگ متکی است. در دیالوگ، از همان ابتدای گفت‌وگو، امکان نقد و بررسی وجود دارد و از این طریق نوعی شناخت حضوری و شهودی به دست می‌آید.

پ) مصاحبه‌های فعال می‌توانند گمان‌ها و عناصر و عوامل پنهان، وقایع ناشناخته و حلقه‌های مفقود در رخدادها را کشف و آشکار کنند.

ت) در تاریخ شفاهی، احساسات و عواطف،

و از این منظر، مقدمه‌ای بر اسناد مکتوب و رسمی قلمداد می‌شود؛ بنابراین، یک محقق حوزه تاریخ شفاهی نباید انتظار داشته باشد که تنها با یک بیان شفاهی از همه زوایای پنهان و آشکار یک واقعه مطلع شود. در عین حال، باید توجه داشت که معرفت تاریخی در تاریخ شفاهی یک نوع معرفت اصلی می‌باشد و برآیند و حاصل گفت‌وگو یا مصاحبه با شاهد عینی است و از معرفت ثانوی فقط در مرحله تأیید یا تکمیل داده‌های مصاحبه استفاده می‌شود. به علاوه، به این نکته نیز باید دقت کرد که تاریخ شفاهی بیان‌کننده نوع جدیدی از تاریخ نیست، بلکه بهره‌گیری از منابع خاصی از اطلاعات درباره گذشته است که با منابع متعارف و مورد استفاده مورخان تفاوت دارد. البته، باید توجه داشت که متون حاصل شده از رویکرد شفاهی تاحد زیادی با میزان درک و قدرت حافظه افراد مصاحبه‌شونده ارتباط دارد و صرف‌نظر از منفعت‌طلبی‌های اجتماعی و برداشت‌های قومی، سیاسی، حزبی، دینی و... از این منظر که ذهن و زبان افراد موردنظر، یک مقوله نسبی می‌باشد، حاصل کار نیز در مقایسه با متون تاریخ‌نگاری، نسبی است. بر همین اساس، داده‌های تاریخ شفاهی در مطالعات تاریخی میزان استفاده مشخصی دارند و استفاده از آنها در حکم بخشی از منابع تاریخی و نه تاریخ‌نگاری، محدود به مطالعات دوران معاصر می‌شود.

موضوع مهم دیگری که در مقوله تاریخ شفاهی مطرح می‌باشد، کاربرد اسناد در این حوزه است. کاربرد اسناد برای جبران روایت‌های ضدونقیض و تعیین دقیق زمان و مکان وقوع حوادث اهمیت بسیاری دارد، اما در تاریخ شفاهی از آن جهت که به وقایع قبل و بعد از وقوع رویدادها، حوادث پشت صحنه، زمینه‌ها و عوامل تأثیرگذار بیشتر توجه می‌شود، تلفیق این دو می‌تواند به تاریخ‌نگاری صحیح کمک فراوانی کند و با آشکار کردن موضوعات ناشناخته و کمتر پرداخته شده اسناد، سیر تاریخ‌نویسی را متفاوت سازد. باید توجه داشت که از نظر علمی، تاریخ شفاهی یکی از روش‌های بررسی تاریخ است که می‌تواند جزء اسناد درجه اول تحقیق در نظر گرفته شود. ویژگی برجسته تاریخ شفاهی در مقایسه با تاریخ‌نگاری مبتنی بر اسناد و گزارش‌های رسمی، ضبط

تاریخ شفاهی می‌تواند از دو منظر اهمیت بسیار زیادی داشته باشد: راهی برای دستیابی به داده‌های تاریخی و روشی برای تولید فرآورده‌های تاریخی است.

کارکرد مصاحبه در تاریخ شفاهی

طبقات کارگر، مهاجران و زنان و مانند آن پرداخته شد. انجمن تاریخ شفاهی نیز در همین دوره و در سال ۱۹۶۶ شکل گرفت و فعالیت رسمی بسیاری از مراکز تاریخ شفاهی در دنیا این دوره آغاز گردید.

۳. دوره سوم (از ۱۹۹۰ - ۱۹۸۰ م) که اصطلاحاً عصر آرشیوسازی تاریخ شفاهی نام گرفت. این دوره عصر آرشیوشدن منابع تاریخ شفاهی و استفاده آنها در انتشارات بود. مجله تاریخ شفاهی در این دوره تأسیس شد، کتاب‌های زیادی در این موضوع به نگارش درآمد، تاریخ شفاهی به دانشگاه‌ها راه پیدا کرد و از استفاده عمومی آن در رادیو تلویزیون، روزنامه‌ها و مجلات، نمایشگاه‌ها و در نهایت ورود کامپیوتر به حوزه تاریخ شفاهی سخن به میان آمد. این دوره رادوره آکادمیک‌شدن تاریخ شفاهی نیز می‌نامند.

۴. دوره چهارم (از ۱۹۹۰ م)، عصر دیجیتال‌سازی منابع تاریخ شفاهی می‌باشد. در این دوره به مباحثی مانند: آکادمیک‌کردن تاریخ شفاهی در دانشگاه‌ها و مدارس توجه شده است.

۵. در دوره پنجم، تاریخ شفاهی جایگاه بین‌رشته‌ای یافته و علوم مختلف به تناسب نیاز خود از این رشته بهره‌برداری کرده‌اند. گفتنی است که بیش از ۵۰ درصد مراکز تاریخ

خصوصیات روانی انسان‌ها و در نهایت علل واقعی اعمال آنها بهتر روشن می‌شود و از این بُعد، تاریخ شفاهی ارتباط تنگاتنگی با تاریخ فرهنگی* پیدا می‌کند.

ث) تاریخ شفاهی بر ارزش شواهد شفاهی می‌افزاید و چنانچه مصاحبه‌کننده تعلیم‌دیده و حرفه‌ای باشد می‌تواند جریان نقل وقایع از سوی مصاحبه‌شونده را به گونه‌ای هدایت کند که شخص، اتفاقات و وقایع فراموش کرده را به خاطر بیاورد.

۵. تاریخچه تاریخ شفاهی

الف) تاریخ شفاهی در جهان

در یک بررسی کلی می‌توان پنج دوره تکوین و تکامل را برای تاریخ شفاهی در دنیا در نظر گرفت:

۱. دوره‌ای که همراه با اختراع ضبط صوت در دانشگاه کلمبیا بود (سال ۱۹۴۸ میلادی). در این دوره، آلن نوینز تا سال ۱۹۶۰ به گردآوری تاریخ شفاهی نخبگان سیاسی و اقتصادی همت گماشت.^(۵)

۲. دوره دوم (از دهه ۱۹۸۰ - ۱۹۶۰ م) که عموماً به

* Cultural History

شهید بهروز مرادی از مدافعان خونین شهر

تاریخ شفاهی معماری ایران، تاریخ شفاهی موسیقی ایران، تاریخ شفاهی شهرها، تاریخ شفاهی سینما، تاریخ شفاهی سینما و تئاتر کمدی و تاریخ شفاهی طراحی صحنه سینما و تئاتر اشاره کرد. در حقیقت پس از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی، مؤسساتی مانند مرکز اسناد انقلاب اسلامی، مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران، بنیاد تاریخ انقلاب اسلامی، کتابخانه و سازمان اسناد ملی ایران، دفتر ادبیات انقلاب اسلامی وابسته به سازمان تبلیغات اسلامی، مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس و... به اشکال گوناگون به تاریخ شفاهی توجه نشان داده‌اند.^(۷) در خارج از کشور نیز مراکزی مانند طرح تاریخ شفاهی ایران معاصر در دانشگاه هاروارد امریکا به کوشش حبیب لاجوردی، شبکه بی‌بی‌سی فارسی،^(۸) تاریخ شفاهی جنبش چپ ایران، مرکز تاریخ شفاهی کلیمیان در امریکا، پروژه تاریخ شفاهی چپ در آمستردام هلند، بنیاد مطالعات ایران در نیویورک و اداره تحقیقات تاریخ شفاهی دانشگاه کلمبیا با اهداف و اغراض مختلف کار تاریخ شفاهی را با محور تاریخ و نخبگان ایرانی مدنظر قرار داده‌اند.^(۹)

تکوین تاریخ شفاهی* دفاع مقدس تقریباً به همان

* درباره تاریخ تکوین و تکامل تاریخ شفاهی دفاع مقدس در مجال و فرصت دیگری سخن گفته خواهد شد.

شفاهی در دانشگاه‌ها، زیرمجموعه گروه تاریخ هستند. البته، بار تاریخ شفاهی بیشتر بر رشته روان‌شناسی است و روان‌شناسان، مبتکر مصاحبه بوده و بهترین و دقیق‌ترین گفت‌وگوها را آنان ترتیب داده‌اند.

ب) تاریخ شفاهی در ایران

در ایران (پس از ورود اسلام) باتوجه به سوابق تاریخ اسلام و آنچه بعدها صورت پذیرفت، تاریخ روایی و نقلی بسیار اهمیت داشت. مورخان جدید نیز با وجود نقدهایی که به تاریخ‌نگاری گذشته داشته‌اند، خود را از به‌کارگیری این شیوه بی‌نیاز ندانسته‌اند. آشنایی ایرانیان با تاریخ شفاهی به مفهوم جدید آن، به سال‌های اول پس از انقلاب اسلامی و کوشش‌های افراد، مؤسسات و نهادهای داخل و نیز برخی مؤسسات خارج از کشور باز می‌گردد، اما سیر گردآوری و انتشار مجموعه‌هایی با عنوان تاریخ شفاهی در سال‌های اخیر شتاب گرفته است. فعالیت‌های افراد و گروه‌های سیاسی قبل و بعد از انقلاب وزنه تاریخ شفاهی را به نفع شخصیت‌های خاص سیاسی و نظامی سنگین کرده است و تاکنون به موضوعات اجتماعی و مذهبی کمتر توجه شده است.^(۱۰) از مجموعه‌های تاریخ شفاهی منتشر شده تا این زمان می‌توان به تاریخ شفاهی ادبیات معاصر ایران، تاریخ شفاهی دوبله،

در یک برداشت و نگرش کلی، مصاحبه اهداف گوناگونی دارد از جمله:

۱. بیان یا طرح مسئله در زمینه یک موضوع.
۲. گرفتن پاسخ‌های صریح و صحیح در خصوص ابهامات یک واقعه خاص.
۳. دریافت عقاید یا دیدگاه‌های یک نفر درباره موضوعی خاص.

۴. پاسخ‌گویی به نیازهای تاریخی و اطلاعاتی جامعه.
 ۵. افشای یک خبر دروغ یا عمل نادرست.
- در مصاحبه تاریخ شفاهی، دامنه شمول و کاربرد مصاحبه متنوع و گسترده است و هدف اصلی آن تکمیل اطلاعات مندرج در متون تاریخی مکتوب، کشف و مستند کردن جزئیات رویدادها و حوادث از زبان کسانی است که به گونه‌ای نقش مستقیمی در شکل گرفتن رویداد داشته‌اند و در کل می‌توان گفت که مصاحبه‌های تاریخ شفاهی با هدف و منظور تاریخ‌نگاری تولید می‌شود.^(۱۵)

اهداف عملیاتی و کاربردهای اصلی مصاحبه تاریخ شفاهی را در یک جمع‌بندی دیگر می‌توان به صورت زیر بیان کرد:

- جمع‌آوری اطلاعات مشروح و جامع درباره یک رویداد.
- آگاهی‌دادن و مطلع‌ساختن مسئولان و عامه مردم از جزئیات یک رویداد.
- تحریک و برانگیختن احساسات، عواطف و هیجانات مخاطبان.
- عبرت‌آموزی و درس‌گرفتن از تلخی‌ها و شیرینی‌های رویداد.

ریشه‌یابی و علل شکل‌گیری رویداد. پی‌بردن به اعماق فکر و ویژگی‌های رفتاری - احساسی افراد درگیر یک رویداد.^(۱۶)

- مستندسازی و ماندگار کردن شرح کامل رویداد.
- پرکردن خلأهای اطلاعاتی موجود در تاریخ مکتوب.
- شناسایی نقش‌ها و عملکرد افرادی که در گزارش‌های مکتوب رویداد، نادیده گرفته شده‌اند.
- اقتناع و ترغیب مخاطبان و تلاش برای ایجاد تغییرات

تا حضور خود را در صحنه‌های گوناگون - از خط مقدم تا بیمارستان‌ها - ثبت و ضبط کنند. یکی از برجسته‌ترین این کارها تلاش‌های خانم مریم شانکی و شوهر اوست که در همان سال‌های ۱۳۶۰ - ۱۳۵۹ به سراغ زنان رزمنده یا پرستار می‌رفتند و از آنان درباره نقش برجسته‌شان در دفاع از خرمشهر سؤالاتی می‌پرسیدند که حاصل آن کتاب درک‌وجه‌های خرمشهر می‌باشد که تاکنون چندین بار تجدید چاپ شده است. همچنین می‌توان به کتاب دا^(۱۳) اشاره کرد که روایتی زیبا از خاطرات تلخ و شیرین سیده‌زهره حسینی از سال‌های جنگ و دفاع است و حوزه هنری بارها آن را تجدید چاپ کرده است.

مصاحبه در تاریخ شفاهی

۱. اهداف، اصول و چارچوب‌ها

روش اصلی جمع‌آوری اطلاعات در رویکرد تاریخ شفاهی مصاحبه با شاهدان عینی در رویدادهای تاریخی و ضبط این مصاحبه‌هاست. مصاحبه در واقع کلید طلایی تاریخ شفاهی است که اگر به خوبی طراحی و اجرا شود، نه تنها اطلاعات معتبر و ارزشمندی را در اختیار تاریخ‌نگاران قرار می‌دهد، بلکه با توجه به ساختار گفت‌وگویی آن و صمیمیتی که دارد، می‌تواند زمینه‌ساز یک ارتباط اثربخش با مخاطبان باشد. در حقیقت مصاحبه‌کننده با به‌کارگیری تمهیدات لازم در مراحل مختلف مصاحبه در پی آن است تا شائبه‌های یک روایت را به حداقل برساند و همه کسانی که به دنبال اطلاعات کمابیش قابل اعتماد درباره گذشته هستند، بتوانند از نتایج مصاحبه بهره‌گیرند.^(۱۴)

به بیانی دیگر، مصاحبه رابطه‌ای است چهره‌به‌چهره و کلامی که برای گردآوری اطلاعات، شناسختن ویژگی‌های افراد، اقتناع و تغییر عقیده در اشخاص و توضیح برخی مسائل انجام می‌شود. هدف در مصاحبه الزامی است و مصاحبه در هر موقعیت و برای هر مقصود ملزم به داشتن هدف می‌باشد. چنانچه مصاحبه بدون هدف انجام شود، نه تنها نتیجه‌ای حاصل نخواهد شد، بلکه به گفت‌وگویی دوستانه و غیر حرفه‌ای مبدل می‌شود.

عقیدتی و رفتاری در آنان.

شناسایی استعداد های ویژه در میان مصاحبه‌شوندگان در زمینه‌های مختلف رزمی، کلامی، ادبی، هنری، مدیریتی و... زمینه‌سازی برای خلق آثار جدید ادبی و هنری برپایه خاطرات و سخنان مصاحبه‌شوندگان.

در مصاحبه‌های تاریخ شفاهی باید نکاتی را نیز مدنظر داشت از جمله اینکه:

در مصاحبه تکیه بر ضبط خاطرات و تجارب است نه

ابراز عقاید شخصی.

در مصاحبه تاریخ شفاهی در

ابتدا باید زوایای مختلف و کلی یک

رویداد به‌خوبی تعریف، توضیح و

تبیین شود و سپس تحلیل یا

احساس راوی درباره آن بیان گردد.

مسیر و جریان مصاحبه باید

به‌گونه‌ای طراحی و ترسیم شود که

با طرح یک سؤال جامع درباره یک

رویداد، راوی تقریباً همه اطلاعات

و خاطرات خود را درباره آن بیان

کند.

یک مصاحبه خوب بر

پرسش‌های غیرکلیشه‌ای و ثانویه

استوار است. پرسش‌های اولیه از

قبل طراحی شده‌اند، اما در جریان

مصاحبه و براساس پاسخ‌هایی که به آنها داده می‌شود،

سؤالات جزئی طرح می‌گردد. بر همین مبنا می‌توان گفت که

مصاحبه قابل قبول مصاحبه‌ای است که براساس پرسش‌های

ثانویه دقیق پیش برود.

طراحی مصاحبه کاملاً به اهداف پروژه مصاحبه بستگی

دارد. به این معنا که اگر محور و کانون مصاحبه زندگی‌نامه

شخص است، مصاحبه بر مبنای زمان تاریخی طراحی و به

پیش برده شود، اما اگر یک رویداد و حادثه محور مصاحبه

است، طراحی کلی مصاحبه موضوع‌نگارانه باشد. به بیانی

دیگر، بهتر است مصاحبه با سؤالاتی که کمتر جنبه کشفی

دارد، آغاز شود و براساس یک سیر تاریخی و کرونولوژیکال ادامه پیدا کند.

اگر آشنایی و شناخت دقیقی از راوی وجود ندارد، لازم است قبل از مصاحبه یک پیش‌مصاحبه انجام شود تا مصاحبه‌گر با روایات و خلیقات مصاحبه‌شونده آشنا گردد.

باید توجه داشت که به‌دلیل تنوع و تعدد خصیلت‌ها و روایات آدمیان و نوع مراتب و مناصب سیاسی - اجتماعی آنان، چارچوب مصاحبه نیز نمی‌تواند از یک الگوی واحد و

یکسان پیروی کند.

قبل از انجام دادن مصاحبه باید اهداف و اغراض مصاحبه

به‌طور دقیق و کامل برای مصاحبه‌شونده تشریح و توضیح

داده شود تا راوی بر همان اساس مطالب خود را دسته‌بندی

و بیان کند.

به این نکته مهم توجه شود که ممکن است مصاحبه‌کننده

یا راوی محدودیت زمانی برای چاپ و انتشار اطلاعات و

خاطرات خود تعیین کند. براین اساس، باید نوار صوتی وی

طبقه‌بندی شده، از دسترس خارج گردد.

حدالامکان مصاحبه با کسانی در اولویت قرار گیرد که

در حاشیه قدرت قرار دارند و مصاحبه با افرادی که در کانون

قدرت و متن آن قرار دارند به وقت دیگری موکول شود.

۲. انواع، اشکال و مراحل مصاحبه

در یک صورت‌بندی کلی، انواع و اشکال متعدد و متفاوتی برای مصاحبه در تاریخ شفاهی ذکر شده است که عبارت‌اند

از:

الف) مصاحبه شفاهی

در مصاحبه شفاهی به‌طور مستقیم از روایت‌کننده سؤال

می‌شود و وی به‌صورت شفاهی و رودررو به پرسش‌های

مطرح‌شده پاسخ می‌دهد.

ب) مصاحبه کتبی

مصاحبه کتبی معمولاً در غیاب راوی و مصاحبه‌کننده

انجام می‌شود و مصاحبه‌شونده به پرسش‌نامه‌ای که به او داده

شده است به‌صورت کتبی و نوشتاری پاسخ می‌گوید.^(۱۷)

پ) مصاحبه گسترده

روش اصلی جمع‌آوری اطلاعات در رویکرد تاریخ شفاهی مصاحبه با شاهدان عینی در رویدادهای تاریخی و ضبط این مصاحبه‌هاست.

از راست: یعقوب زهدی از فرماندهان واحد توپخانه، مهدی ورشابی از مسئولین جهاد سازندگی، نصرت‌الله معین‌وزیری و امیر ازگمی از امرای ارتش، حسن بیگی از مسئولان جهاد، دکتر حسین اردستانی، احمد غلامپور فرمانده قرارگاه کربلا در جلسه تاریخ شفاهی دکتر محسن رضایی فرمانده سپاه پاسداران در دفاع مقدس

- در این نوع مصاحبه، موضوعات مختلف مورد بررسی و تأمل قرار می‌گیرد و به چرایی وقایع و رویدادها توجه چندانی نمی‌شود.
- (ت) مصاحبه عمقی**
در این نوع مصاحبه، مصاحبه‌گر به دنبال ریشه‌یابی، کشف زوایای ناشناخته و پنهان یک موضوع است که در روانکاوی، روانپزشکی و در سطحی پایین‌تر در تاریخ شفاهی مورد توجه است. در روش‌های کیفی، به مصاحبه عمیق، گفت‌وگوی هدفدار اطلاق می‌شود.^(۱۸)
- (ث) مصاحبه هدایت‌شده**
در این نوع مصاحبه، معمولاً سؤال و جواب‌ها معطوف به هدف، زمینه و موضوع خاصی است و می‌تواند به شکل کتبی و شفاهی انجام شود.
- (ج) مصاحبه آزاد**
در مصاحبه آزاد، پرسشگر درباره موضوعات مختلف سؤالات متعدد مطرح می‌کند و مصاحبه‌شونده مختار و آزاد است هرطور که مایل می‌باشد، به سؤالات پاسخ دهد. در حقیقت، در این نوع مصاحبه سؤالات از قبل طراحی نمی‌شوند و در حین پاسخ به یک پرسش سؤال بعدی طرح می‌شود.^(۱۹)
- (چ) مصاحبه بسته**
مصاحبه بسته مصاحبه‌ای است که پاسخ سؤالات آن فقط بله یا خیر است و راوی امکان توضیح بیشتر را ندارد.
- (ح) مصاحبه رادیویی و تلویزیونی**
در این نوع مصاحبه که ارتباط زیادی با ذوق و هنر و فن مصاحبه‌کننده دارد، معمولاً محافظه‌کاری، گزافه‌گویی، ترس یا خوشحالی، تردید و تشکیک و... وجود داشته و دارد.^(۲۰)
- (خ) مصاحبه با شاهدان عینی**
این نوع مصاحبه در مواقع بروز رویدادهای مهم و خبرساز انجام می‌شود. البته، باید به طرق مختلف از صحت ادعاها و گفته‌های شاهدان عینی اطمینان پیدا کرد.
- (د) مصاحبه تلفنی**
ضرورت اطلاع‌یافتن از یک موضوع در زمانی که راوی در دسترس نیست و کمبود وقت وجود دارد، ایجاب می‌کند که مصاحبه به صورت تلفنی انجام شود.
- (ذ) مصاحبه مستند**
این نوع مصاحبه حین وقوع رویداد، برای آگاهی از رخدادهای مهم که کمتر ثبت و ضبط شده‌اند و با اشخاصی که در متن و بطن رویداد بوده و اطلاعاتی خاص و ناب درباره آن دارند، صورت می‌گیرد؛ مثل رخدادهای انقلاب اسلامی

گرایش دارد، در حالی که مصاحبه‌شونده می‌خواهد با سلیقه و سرعت خود حرکت کند. هرچند این موضوع از دید مصاحبه‌گر ناراحت‌کننده است، باید اجازه دهد تا راوی با آهنگ خود به پیش برود.

۲۰. ایجاد حس اعتماد بسیار مهم است و در صورتی که مصاحبه‌شونده به مصاحبه‌کننده اعتماد کند، به راحتی اطلاعاتی را که ممکن است محرمانه بپندارد در اختیار مصاحبه‌گر قرار می‌دهد.

از منظری دیگر، یک مصاحبه‌گر ماهر ویژگی‌های زیر را دارا می‌باشد:

۱. معرفت‌پذیری: * مصاحبه‌گر زبده باید شناخت کاملی از روش مصاحبه داشته باشد و بتواند مکالمه آگاهانه‌ای را در خصوص موضوع مورد مطالعه آغاز و آن را هدایت کند.

۲. توانایی ساخت‌بندی کردن: * مصاحبه‌گر ماهر باید هدف مطالعه را معرفی و رویه‌های مصاحبه را تشریح کند. وی می‌تواند مصاحبه‌شونده را در طول مصاحبه یاری دهد.

۳. صراحت بیان: * مصاحبه‌کننده ماهر سؤال‌های واضح، قابل فهم ساده و کوتاه می‌پرسد، به‌طور مستقیم سؤال می‌کند و از زبان دانشگاهی یا لهجه حرفه‌ای استفاده نمی‌کند.

۴. ادب: * مصاحبه‌گر خوب، به مصاحبه‌شونده یا راوی اجازه می‌دهد حرف‌هایش را تمام کند. این کار نشانه مؤدب بودن مصاحبه‌کننده است.

۵. حساسیت: * مصاحبه‌گر خوب به محتوای آنچه گفته می‌شود، به‌دقت گوش می‌دهد، جزئیات بیان‌شده در پاسخ‌های مصاحبه‌شونده را واکاوی می‌کند و به هر آنچه که در طول مصاحبه رد و بدل می‌شود، حساس است.

۶. بازبودن: * مصاحبه‌گر ماهر دقت می‌کند که چه ابعدی از موضوع برای مصاحبه‌شونده اهمیت دارند و از همه موضوعاتی که برای مصاحبه‌شونده مهم هستند و بر آن تأکید

* Knowledgeable
* Structuring
* Clear
* Gentle
* Sensitivity
* Open

۱۰. یکی از مهم‌ترین نکات در مصاحبه آن است که مصاحبه‌کننده تحت تأثیر مصاحبه‌شونده قرار نگیرد.

۱۱. مصاحبه‌کننده خوب باید جزئیات را تعقیب کند و مرتب در جست‌وجوی مثال باشد. به عبارتی دیگر، به دنبال مصور کردن نکاتی باشد که مصاحبه‌شونده مطرح می‌کند.

۱۲. مصاحبه‌کننده باید هدایت مصاحبه را در کنترل داشته باشد و در ذهن خود سؤالات متمرکز بعدی را آماده کند، به گونه‌ای که بتواند مصاحبه را به شکل منسجم و ساختاری به پایان ببرد.

۱۳. وقت‌شناسی و حاضر شدن در محل مصاحبه در زمان مقرر، از ویژگی‌های مثبت مصاحبه‌کننده تاریخ شفاهی است.^(۳۳)

۱۴. مصاحبه‌کننده نباید در سؤال‌های خود هیچ تغییری را پیشنهاد دهد، بلکه باید سؤال را به گونه‌ای عنوان کند که مصاحبه‌شونده به میل خود متغیر سؤال را انتخاب کند.

۱۵. مصاحبه‌گر خوب از به‌کار بردن کلماتی که دارای بار معنایی خاصی است، اجتناب می‌کند.

۱۶. مصاحبه‌کننده باید حین انجام دادن مصاحبه به دنبال آن باشد که خود را به جای راوی یا مصاحبه‌شونده قرار دهد و سعی کند حلقه‌های ارتباطی و شبکه‌ای را که مصاحبه‌شونده در یک مقطع زمانی با آن کار می‌کرده است، در ذهن خود مجسم کند. به بیانی دیگر، در پی دریافتن نحوه کار راوی باشد. در همین خصوص نیز سؤالاتی را مطرح کند تا بخشی از این روابط مشخص شود.

۱۷. مصاحبه‌کننده نقش واسطه را بین گوینده و شنونده ایفا می‌کند و بیشتر توجه او معطوف به پیوند موضوع گفت‌وگو و مراعات حال شنونده و گوینده است. مصاحبه‌کننده سند تاریخی به وجود نمی‌آورد، بلکه تاریخ را در جریان گفت‌وگو محقق می‌سازد.

۱۸. مصاحبه‌کننده نباید سعی کند افراد را مجبور به یادآوری اطلاعات و تاریخ وقایع کند. افراد برخی مواقع رویدادها را نه براساس تاریخ وقوع، بلکه بر مبنای مطابقت زمانی و رویدادهای مهم به یاد می‌آورند.

۱۹. گاه مصاحبه‌کننده به عجله و شتاب در کار تمایل و

از راست: احمد غلامپور فرمانده قرارگاه کربلا، دکتر حسین علایی فرمانده قرارگاه نوح، حسین اردستانی مسئول مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس، دکتر سیدیحیی صفوی در جلسه تاریخ شفاهی دکتر محسن رضایی فرمانده سپاه پاسداران در دوران دفاع مقدس

۶. پرهیز از واکنش‌های نسنجیده (کلامی، غیر کلامی).
۷. مراقبت برای به حداقل رساندن مطالب غیر مرتبط حین مصاحبه
۸. قطع سنجیده کلام مصاحبه‌شونده در زمان و با شیوه مناسب.
۹. مدیریت زمان (کل وقت مصاحبه، زمان لازم برای هر سؤال، توزیع وقت بین همه سؤالات و...).
۱۰. پرهیز از هرگونه مجادله با مصاحبه‌شونده.
۱۱. پرهیز از اظهار نظر شخصی درباره مطالب و رویدادها.
۱۲. حفظ تمرکز روی رویدادها و حقایق، نه آرزوها.
۱۳. رفع انواع ابهامات* در سخنان مصاحبه‌شونده.
۱۴. تلاش برای دستیابی به مشخصات افراد دیگر درگیر در ماجرا برای مصاحبه‌های بعدی.
۱۵. گرفتن عکس (به ویژه در مصاحبه‌های صوتی).
۱۶. گرفتن نمونه‌هایی از اسناد و مدارک (عکس، خاطره، وصیت‌نامه، لوازم و...).
۱۷. منظورکردن استراحتی کوتاه در مصاحبه‌های طولانی.
۱۸. مرور کوتاه سؤالات مطرح شده و شناسایی سؤالات برجای مانده.
۱۹. مراقبت مستمر از کارکردن دستگاه ضبط صوت یا دوربین ویدیویی.
۲۰. خاتمه دادن به مصاحبه و سپاسگزاری از مصاحبه‌شونده.
۲۱. قول گرفتن برای قرار بعدی مصاحبه.
۲۲. اخذ مجوز از مصاحبه‌شونده برای استفاده‌های مختلف از مطالب بیان شده از جانب وی.
۱. اقدامات و وظایف پس از مصاحبه
۲. بازرسی و حصول اطمینان از ضبط کامل مطالب و شناسنامه‌نویسی نوارها.
۳. تهیه گزارش کوتاه و گویا از چگونگی اجرای مصاحبه.
۴. گوش دادن دقیق به محتوای مصاحبه و ارزیابی شیوه اجرا و شناسایی نقاط قوت و ضعف.
۵. طراحی سؤالات جدید و شناسایی سؤالات

* ابهامات زمانی، ابهامات مکانی، ابهامات شخصیتی، ابهامات استدلالی - چرایی، ابهامات مفهومی - اصطلاحی، ابهامات اشاره‌ای

- به‌جامانده، برای مطرح کردن در مصاحبه بعدی.
۵. پیاده کردن متن کامل مصاحبه با امانت‌داری و پرهیز از حذف هر واژه‌ای (نخستین سند مکتوب).
۶. تنظیم و تدوین متن مصاحبه در اولین فرصت ممکن پس از انجام دادن اصطلاحات و ویرایش.
۷. اخذ تأیید دوباره متن از مصاحبه‌شونده.
۸. آماده‌سازی، چاپ و انتشار متن مصاحبه به‌عنوان بخشی از تاریخ شفاهی.
۵. گونه‌شناسی سؤال‌های مصاحبه تاریخ شفاهی هنگام مصاحبه، مصاحبه‌گر می‌تواند طیفی از این سؤال‌ها را به‌طور هم‌زمان و باتوجه‌به موضوع از مصاحبه‌شونده بپرسد:
۱. سؤال‌های رفتاری - تجربه‌ای: * این سؤال‌ها به‌منظور بررسی و واکاوی رفتارها و تجربه‌های مصاحبه‌شونده پرسیده می‌شوند. برای مثال، در پرسش از زندانیان سیاسی خواسته می‌شود که فعالیت‌های یک روز از زندان را توصیف کنند.
۲. سؤال‌های ایده‌ای و ارزشی: * هدف این نوع سؤال‌ها درک فرایندهای شناختی و تفسیری افراد درخصوص عقاید، قضاوت‌ها و ارزش‌هاست. برای مثال: درمورد... چه فکری می‌کنید؟ دوست داشتید چه اتفاقی رخ می‌داد؟
۳. سؤال‌های احساسی: * هدف این سؤالات ورود به دنیای احساس و عواطف مصاحبه‌شونده است. درباره فلان کس یا فلان چیز چه احساسی دارید؟ نظر شما درباره فلان مورد یا فلان کس چیست؟
۴. سؤال‌های معرفتی: * این سؤال‌ها به آنچه پاسخ‌دهنده از آنها مطلع است، اشاره دارند. مثلاً می‌توانید درباره فلان موضوع بیشتر توضیح دهید؟
۵. سؤال‌های حسی: * از طریق سؤال‌های حسی از آنچه دیده، شنیده، چشیده، بوییده و لمس شده، سؤال می‌شود. برای مثال: وقتی با دشمن روبه‌رو شدید، چه احساسی به شما دست داد؟
۶. سؤال‌های زمینه‌ای: * به‌وسیله این سؤالات، درباره مشخصه‌های فردی پرسش‌شونده سؤال می‌شود. مثلاً شما چند سال دارید؟ آیا ازدواج کرده‌اید؟
- سؤال‌های شش‌گانه بالا را می‌توان درباره موضوع‌های مرتبط با زمان‌های گذشته، حال و آینده پرسید. برای مثال: می‌توان از مصاحبه‌شونده پرسید: هم‌اکنون چه کار می‌کنید؟ در گذشته چه می‌کرده‌اید؟ یا در آینده چه خواهید کرد؟ چنین سؤال‌هایی را می‌توان درباره نگرش‌های کنونی، گذشته و آینده نیز مطرح کرد.
۷. سؤال‌های پیش‌فرضی: * این سؤالات با این پیش‌فرض پرسیده می‌شوند که پاسخ‌دهنده اطلاعاتی درباره آن دارد. مثلاً اینکه مهم‌ترین تجربه‌ای که شما در طول دوران دفاع مقدس داشته‌اید، چه بوده است؟
۸. سؤال‌های پیگیری یا سؤال‌های معطوف به جزئیات: * این نوع سؤال‌ها با هدف دنبال کردن جزئیات بیشتر در پاسخ‌ها پرسیده می‌شوند. برای مثال: ممکن است درباره راهبرد عملیاتی سپاه پاسداران در دوران جنگ - که الان اشاره کردید - بیشتر توضیح دهید؟
۹. سؤال‌های تکی: * سؤال‌هایی هستند که می‌توان آنها را در موقعیت‌های مغتنم - مثلاً برای چند دقیقه - از مصاحبه‌شونده پرسید. مثلاً: در این مورد به‌خصوص نظر شما چیست؟
۱۰. سؤال‌های خنتی: * با این سؤال‌ها مصاحبه‌شونده ترغیب می‌شود هر پاسخی را که دوست دارد - بدون توجه به نفع یا ضرر آن برای بستر موضوع - به محقق بدهد. مصاحبه‌گر باید فرد مصاحبه‌شونده را متقاعد کند که از نوع پاسخ وی ناراحت نمی‌شود.

** Follow Up & Detailed Questions
 ** One-Shot Questions
 ** Neutral Questions
 ** Final Questions

* Experiential & Behavioural Question
 * Ideational & Value Questions
 * Feeling Questions
 * Knowledge Questions
 * Sensory Questions
 * Background Questions
 * Presumptive Questions

خاص با کلام به دیگران منتقل می‌شود، درحالی که ۶۵٪ باقیمانده در زمره معانی غیرکلامی است که از طریق زبان علامات و اشارات انجام می‌شود.

۸. طولانی شدن مصاحبه‌ها و دادن فرصت تصحیح به مصاحبه‌شونده پس از ویراستاری یکی از اشتباهات فاحش در مصاحبه و تاریخ شفاهی است.

۹. در تاریخ شفاهی مصاحبه‌گر نباید سؤالاتی با پاسخ‌های بله یا خیر بپرسد، زیرا کمک چندانی به فرایند مصاحبه و بالطبع کسب اطلاعات نخواهد کرد.

۱۰. هر بار فقط یک سؤال پرسیده شود تا مصاحبه‌شونده فرصت کافی برای فهمیدن و پاسخ‌دادن داشته باشد.

۱۱. برای جلوگیری از مصادره مصاحبه توسط روایت‌کننده در آغاز به او گفته شود که به غیر از او افراد موافق و مخالف دیگری هم در لیست مصاحبه قرار دارند.

۱۲. در برخی مصاحبه‌ها، منطق ارتباط موضوعات گفت‌وگو مورد غفلت قرار می‌گیرد، به گونه‌ای که هیچ‌گونه نظم و ارتباطی که بتواند موارد را در بیان خاطرات به هم پیوند دهد، وجود ندارد. مصاحبه‌گر

باید هنگام کار این نظم و ترتیب را رعایت کند تا گوینده در پاسخ به هر پرسش درمورد همان سؤال جواب دهد و از بیان مطالب پراکنده و بی‌ربط خودداری کند.

۱۳. هر چقدر مصاحبه‌کننده درمورد فرد و موضوع اصلی بیشتر بداند، راحت‌تر می‌تواند با مصاحبه‌شونده ارتباط برقرار کرده، مصاحبه را انجام دهد. مصاحبه‌شوندگان حوصله مصاحبه‌کننده‌ای که سؤالات سطحی می‌پرسد را ندارند.

۱۴. مصاحبه‌کننده باید آنچه را که راوی می‌گوید، به سرعت در ذهن بازسازی کند تا اولاً بتواند در تقابل خیال خود با روایت راوی، میزان ناخالصی روایت آمیخته با تخیل

۱۱. سؤال‌های بسته یا نهایی: *این سؤال‌ها مصاحبه‌را به سمت پایان گفت‌وگو رهنمون می‌سازد. مثلاً آیا نکته‌ای هست که بخواهید اضافه کنید؟

۶. شگردها و راهکارهای یک مصاحبه قابل قبول در تاریخ شفاهی

۱. در نگاه کلی باید به این نکته توجه داشت که به دلیل خصلت‌های متفاوت انسانی و مناصب و مراتب اجتماعی، در تاریخ شفاهی و مصاحبه نمی‌توان از یک الگوی واحد پیروی کرد.

۲. اتخاذ شیوه و شگرد در مصاحبه مانند یک ضرب ریاضی ۲×۲ نیست و همه ابعاد آن از قبل قابل تعیین و تشخیص نمی‌باشد، بلکه این نوع مصاحبه است که شیوه و شگرد آن را به مصاحبه‌گر دیکته می‌کند.

۳. قبل از انجام دادن مصاحبه باید اهداف مصاحبه به‌طور دقیق و کامل برای راوی تشریح شود تا وی بر همان اساس مطالب خود را بیان کند.

۴. مصاحبه‌گر در جلسه اول، کلیاتی از کار و خواسته‌اش از راوی را توضیح دهد و هدف خود را از مصاحبه بازگو کند. بهتر است چند کتاب شفاهی مرتبط با خاطرات راویان نیز به او داده شود تا درباره موضوع ذهنیت بیشتری داشته باشد.

۵. در صورتی که خاطرات مصاحبه‌شونده کم‌مایه باشد، بهتر است از اسناد و مدارک کمک گرفته شود. مثلاً تصویر افرادی که در موقعیت خاصی قرار دارند، به مصاحبه‌شونده نشان داده شود تا شاید وی با دیدن آن تصویر اطلاعاتی را به یاد آورد و در جلسه مصاحبه بیان کند.

۶. موضوع مصاحبه و شناخت درباره آن براساس اهمیت یک واقعه، حادثه یا موضوع تاریخی تعیین می‌شود و مصاحبه در جهت آن انجام می‌شود.

۷. به زبان بدن مصاحبه‌شونده توجه شود. زبان بدن عبارت است از: لبخند (انواع خنده و لبخند)، اخم، چین و چروک پیشانی، حرکات و حالات چهره. صاحب‌نظران ارتباطات بر این باورند که تنها ۳۵٪ از معانی و مفاهیم در یک وضعیت

شیوه مصاحبه در تاریخ شفاهی دو نوع است؛ یکی انفرادی و دیگری گروهی.

- راوی را شناسایی کند. ثانیاً خال‌های روایت را کشف کند و با اشراف بر کاستی‌ها، ناب‌ترین روایت را از واقعیت به دست آورد.
۱۵. شیوه مصاحبه در تاریخ شفاهی دو نوع است؛ یکی انفرادی و دیگری گروهی. در ایران بهتر است هر دو روش انجام شود.
۱۶. از جمله شگردهای قبل از مصاحبه آن است که مصاحبه‌کننده با منانیت و جذابیت کلامی و صوتی فرد را به انجام ملاقات حضوری قانع کند و سپس اطلاعاتی درباره وضعیت روحی و روانی فرد مصاحبه‌شونده کسب کند. به بیانی دیگر، ارتباط عاطفی با راوی قبل از انجام دادن مصاحبه بسیار مهم و راهبردی است.
۱۷. برای جلب اعتماد راوی (نیروهای اطلاعاتی و افراد کمتر شناخته‌شده) شاید لازم باشد در جلسه اول بدون تصویربرداری و صدابرداری حضور یافت.
۱۸. مصاحبه‌کننده نباید انگیزه پاسخ‌دهنده را کاهش دهد، بلکه بایستی با نشان دادن ادب و کنج‌کاوی عالمانه مانع از حواس‌پرتی مصاحبه‌شونده شود.
۱۹. باید به زمان و مکان رخدادها توجه ویژه داشت و بر همین مبنا مصاحبه‌شونده را در فضای آن رویداد قرار داد.
۲۰. مسائل عاطفی راوی بسیار مهم و حیاتی است و گوش دادن و اظهار همدلی با وی در مواردی ضرورت دارد، زیرا در غیر این صورت مصاحبه‌شونده تصور می‌کند که از او استفاده مکانیکی شده است و تنها برای انجام دادن تکلیف به سراغ او رفته‌اید.
۲۱. لازم است مصاحبه از دوران کودکی و پیشینه خانوادگی راوی شروع شود، زیرا شناخت جایگاه طبقاتی و منزلت اجتماعی سوژه در کار تاریخ شفاهی بسیار حیاتی است.
۲۲. سؤالات مصاحبه تاریخ شفاهی نه با همراهی کامل و نه به شکل بازجویانه باشد.
۲۳. برخی بر این باورند که در تدوین تاریخ شفاهی مواردی را که راوی به اشتباه بیان و تعریف می‌کند باید تصحیح کرده و تذکر دهند.
۲۴. نباید مصاحبه را با دیالوگ یا گفت‌وگو اشتباه گرفت. در یک جلسه مصاحبه تاریخ شفاهی قرار نیست از خودتان حرف بزنید، بلکه بنا بر این است که تجربیات فرد دیگری را ضبط کنید. هدف مصاحبه این است که راوی با هدایت شما ماجرا یا داستان زندگی‌اش را تعریف کند. ابتدا کمی درباره مسائل روز و اتفاقات عادی صحبت کنید تا راوی احساس کند که با شما راحت و خودمانی شده است و سپس وی را با سؤالات هدایت‌شده به مسیری سوق دهید تا خاطراتش را بیان کند.
۲۵. بهتر است سؤالات تک‌تک پرسیده شود. گاهی مصاحبه‌گر مسلسل‌وار از راوی سؤال می‌پرسد. راوی هم معمولاً فقط به سؤال اول پاسخ می‌دهد.
۲۶. باید به راوی فرصت بدهید تا پیش از آنکه وی را به وادی دیگری ببرید، نظرات یا دیدگاه‌هایش را نیز اضافه کند.
۲۷. نگران زیبایی و کتابی بودن سؤالاتان نباشید. زمانی که کلمه‌ای را به اشتباه می‌گویید، راوی متوجه می‌شود که از وی انتظار ندارید پاسخ‌های ادیبانه و لفظ قلم به شما بدهد. کاملاً طبیعی و عادی حرف بزنید.
۲۸. با دقت، بدون سروصدا و هوشیارانه گوش بدهید. گاهی به راوی لب‌خند بزنید یا سرتان را به علامت تأیید تکان بدهید تا به ادامه کلام تشویق شود. از تکرار کلماتی مانند بله، آهان و... جداً خودداری کنید. طوری رفتار نکنید که راوی فکر کند حوصله‌تان سر رفته یا دیگر علاقه‌ای به شنیدن خاطرات او ندارید. ارتباط با راوی از طریق نگاه یکی از فنون اصلی و مهم مصاحبه است.
۲۹. اغلب برای راوی توصیف افراد کار دشواری است. بنابراین، بهتر است از او بخواهید ظاهر آن فرد را توصیف کند و در ادامه در خصوص شخصیت و خصوصیات اخلاقی

**سؤالات مصاحبه تاریخ شفاهی
نباید با همراهی کامل و نه
به شکل بازجویانه باشد.**

او توضیح دهد.

است... حالا قبل از اینکه به مطلب ادامه بدهیم، مایلیم بدانم چگونه فرماندهان لشکرها را برای اجرای عملیات والفجر ۸ مجاب کردید؟

۳۵. نوار مصاحبه را حتماً مرور کنید. حتی مجرب‌ترین مصاحبه‌گران نیز متوجه می‌شوند که فرصت‌هایی را از دست داده‌اند یا بهتر از این می‌توانستند مصاحبه کنند. از تجربیات قبلی‌تان برای بهبود کیفیت مصاحبه‌های بعدی بهره ببرید. حین مرور نوار مصاحبه به یاد داشته باشید که چیزی به نام مصاحبه بی‌نقص وجود ندارد. از سؤالات نامربوط، ناشیانه یا تکراری دلزده نشوید و پراکنده‌گویی راوی نیز شما را به ستوه نیاورد. مردم اغلب خاطر ایشان را همین‌گونه به یاد می‌آورند. بدانید که مصاحبه ضبط‌شده صرفاً ماده خام کار شماست.

۳۶. زمان مصاحبه را طولانی نکنید. معمولاً یک ساعت و نیم تا دو ساعت بهترین طول زمان برای این کار است، زیرا بعد از این مدت، مصاحبه‌گر و راوی هر دو خسته شده‌اند. لبخند بزنید و از راوی صمیمانه تشکر کنید و در صورت لزوم نیز ترتیب ملاقات دیگری را با او بدهید.

۳۷. صرفاً به این دلیل که سؤال دیگری به ذهنتان رسیده یا راوی از چارچوب برنامه‌ریزی‌شده مصاحبه خارج شده است، تعریف یک داستان یا ماجرای خوب را قطع نکنید. سؤالتان را بنویسید تا بعداً پرسید. آماده هر اتفاقی باشید و فراموش نکنید که فهرست سؤالات شما صرفاً جنبه یادآوری و راهنمایی دارد و یک نقشه انعطاف‌ناپذیر نیست. خودتان را آماده کنید تا هر گاه راوی اطلاعات غیرمنتظره‌ای به شما داد، سؤالات بیشتر و دقیق‌تری از او پرسید.

۳۸. از یک منظر، ابزار مصاحبه برای دستیابی سهل و سریع به اطلاعات بایگانی‌شده در ذهن کنش‌گران مناسب نیست و برخی در این خصوص دو راه حل متفاوت دارند: الف) مصاحبه با تک‌تک کنش‌گران فعال و ناظر بر یک رویداد.

ب) مصاحبه گروهی یا به‌کارگیری فن بحث گروهی (مثلاً مصاحبه با چند فرمانده لشکر در مورد چگونگی اجرای عملیات والفجر ۸ یا مصاحبه با مسئول اطلاعات - عملیات لشکرهای عمل‌کننده در عملیات بیت‌المقدس).

۳۰. مراقب باشید تا در دام ضبط خاموش* نیفتید. برخی از راویان از شما می‌خواهند تا برای مدتی ضبط را خاموش کنید. بدین ترتیب، ماجرای که تعریف می‌کنند و اطلاعاتی که به شما می‌دهند معلق می‌ماند و کسی جز خود شما از آن باخبر نمی‌شود. حتی این احتمال وجود دارد که مصاحبه‌گر نیز بخش عمده‌ای از چنین اطلاعاتی را فراموش کند و عصاره داستان را از دست بدهد. به‌علاوه، خاموش کردن ضبط سبب می‌شود راوی به سانسور کردن پاسخ‌هایش عادت کند و روایت بی‌مایه‌ای برای شما تعریف کند.

۳۱. ماهرانه و با دقت قسمتی را که گزارش یا شرح راوی‌تان با شرح دیگران تفاوت دارد به وی گوشزد کنید. مثلاً بگویید شنیده‌ام که... یا خوانده‌ام که... چنین شیوه‌ای شرح راوی را به چالش نمی‌کشد، بلکه روشی است برای روشن‌شدن روایت‌های دیگری که از ماجرا وجود دارد. اغلب بهترین مصالح تحقیقاتی یک مصاحبه را شخصی در اختیار می‌گذارد که روایتش با روایت دیگران متفاوت است. ۳۲. با راوی درباره گزارش‌هایی که ابعاد مختلف آن دقیقاً روشن نشده است بحث نکنید، بلکه تلاش کنید هر چه ممکن است از او اطلاعات بگیرید تا برای محققانی که بعدها درباره موضوع شما تحقیق خواهند کرد، کشف اصل اتفاق یا رویداد آسان‌تر شود.

۳۳. سعی کنید نقش راوی را در مقاطع مهم داستان زندگی‌اش کشف کنید. مثلاً سؤال کنید: شما در آن حادثه کجا بودید؟ چه زمانی فهمیدید که عملیات شکست خورده است؟ چه ساعتی از شهادت فرمانده لشکر با خبر شدید؟ با این شیوه می‌توانید بفهمید که چه مقدار از روایت او مبتنی بر واقعیات عینی و تجربیات خودش است و چه مقدار از آنها اطلاعات دست دوم می‌باشد.

۳۴. در صورتی که راوی در بیان مطالب، به اصطلاح از این شاخه به آن شاخه می‌پرد و از اصل موضوع مصاحبه دور می‌شود، صبر کنید تا در میان صحبت‌هایش مکث کند و سپس او را به موضوع هدایت کنید. مثلاً بگویید: خیلی جالب

* off the record

پی‌نوشت‌ها:

۱. علیرضا کمبری (به‌اهتمام)، *تاریخ‌نگری و تاریخ‌نگاری جنگ ایران و عراق* (مجموعه مقالات)، تهران: مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس، ۱۳۸۷، ص ۹۶.
۲. غلامرضا عزیزی، "آنا‌تومی تاریخ شفاهی"، *مجله زمانه*، سال چهارم، شماره ۳۴، تیر ۱۳۸۴، ص ۱۰.
۳. علیرضا ملایی توانی، "نقد و تحلیل داده‌های مصاحبه"، *مصاحبه در تاریخ شفاهی* (مجموعه مقالات چهارمین نشست تخصصی و کارگاه آموزشی تاریخ شفاهی)، تهران: انتشارات سوره مهر، ۱۳۸۸، ص ۱۰۵.
۴. غلامرضا عزیزی، پیشین، ص ۱۱.
5. Willak. BaumK, "A Brief history of Oral history", address deliveral at California state University, 1977, p152.
۶. غلامرضا عزیزی (به‌کوشش)، *تاریخ شفاهی دفاع مقدس* (مجموعه مقالات همایش ملی تاریخ شفاهی با محوریت دفاع مقدس)، تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۰، ص ۵۷۲.
۷. شفیقه نیک‌نفس، "درباره تاریخ شفاهی"، *سوره*، شماره ۳۶، زمستان ۱۳۸۶.
۸. ترور لومیس، "تاریخ شفاهی"، *ترجمه کامران عاروان*، *مجله نامه تاریخ‌پژوهان*، سال اول، شماره ۶، تابستان ۱۳۸۵، ص ۷۹.
۹. ابوالفضل حسن‌آبادی، *تاریخ شفاهی در ایران*، مشهد: آستان قدس رضوی، ۱۳۸۵، ص ۳۰.
۱۰. *تاریخ شفاهی دفاع مقدس*، شماره ۳۶، دی، بهمن و اسفند ۱۳۸۶، ص ۱۰.
۱۱. احمد دهقان (تهیه و تنظیم) *گزارش روزانه جنگ* (مجموعه آثار شهید حسن باقری در شش ماهه دوم ۱۳۵۹)، تهران: مؤسسه انتشارات شهید حسن باقری، ۱۳۸۹.
۱۲. معصومه سپهری (به‌اهتمام)، *نورالدین پسر ایران*، تهران: انتشارات سوره مهر، ۱۳۸۹، چاپ ۲۴.
۱۳. *ط (خاطرات سیده‌زهره حسینی)*، تهران: انتشارات سوره مهر، ۱۳۸۹، چاپ ۴۹.
14. D. A. Ritchie, *Doing Oral history*, Oxford university Press, 2002, chapter, 2-3.
۱۵. مرتضی نورایی، "درآمدی بر ویراستاری در تاریخ شفاهی"، *گنجینه اسناد*، شماره ۶۶، تابستان ۱۳۸۶، ص ۱۱۰.
۱۶. مرتضی نورایی، "مقدمه‌ای بر فلسفه تاریخ شفاهی"، *گنجینه اسناد*، شماره ۵۰ - ۴۹، بهار و تابستان ۱۳۸۲، ص ۶۸.
۱۷. کاظم معتمدنژاد و ابوالقاسم منصفی، *روزنامه‌نگاری با فصلی جدید در بازنگری روزنامه‌نگاری معاصر*، تهران: مرکز نشر سپهر، ۱۳۷۲، ص ۲۰۴.
۱۸. کاترین مارشال و ب. راس من گرچن، *روش تحقیق کیفی*، ترجمه علی پارسائیان و محمد اعرابی، تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی، ۱۳۷۷، ص ۱۱۱.
۱۹. کومار کریشن، *روش‌های پژوهش در کتابداری و اطلاع‌رسانی*، ترجمه فاطمه رها دوست و فریبرز خسروی، تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۷۴، ص ۲۵۶.
۲۰. امیر رزاق‌زاده، "مبانی، اصول و چارچوب‌های نظری مصاحبه و کاربرد آن در تاریخ شفاهی با تأکید بر آثار مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ"، *مصاحبه در تاریخ شفاهی*، ص ۳۵۴.
۲۱. کاظم معتمدنژاد و ابوالقاسم منصفی، پیشین، ص ۲۰۹.
۲۲. عباس آقایی، "بایدها و نبایدها در تاریخ شفاهی: ۳۰ نکته مهم در مصاحبه"، *مصاحبه در تاریخ شفاهی*، ص ۴۸۱.